

УДК 37.015.31:37.091.322]:911(075)

НЕТРАДИЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИКОРИСТАННЯ ПІДРУЧНИКА З ГЕОГРАФІЇ У ФОРМУВАННІ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ 6-8 КЛАСІВ

Крит Н.В., аспірант факультету
природничо-географічної освіти та екології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто та обґрунтовано особливості нетрадиційного підходу до використання підручника з фізичної географії для формування вмінь самостійної роботи учнів основної школи. Продемонстровано методичні можливості застосування елементів технології розвитку критичного мислення відповідно до основних етапів її впровадження: виклик, осмислення та рефлексія. Описано технологію розвитку критичного мислення, що поєднує різноманітні стратегії, які забезпечують самостійну, свідому діяльність учнів у навчальному процесі. Розкрито та проілюстровано прикладами прийоми, які сприяють формуванню вмінь самостійної роботи з компонентами шкільної навчальної книги.

Ключові слова: самостійна робота, шкільний підручник, формування вмінь учнів, фізична географія, критичне мислення.

В статье рассмотрены и обоснованы особенности нетрадиционного подхода к использованию учебника по физической географии для формирования умений самостоятельной работы учащихся основной школы. Демонстрированы методические возможности применения элементов технологии развития критического мышления, в соответствии с основными этапами ее внедрения: вызов, осмысление и рефлексия. Описано технологию развития критического мышления сочетает различные стратегии, которые обеспечивают самостоятельную, сознательную деятельность школьников в учебном процессе. Раскрыто и проиллюстрировано примерами приемы, которые способствуют формированию умений самостоятельной работы с компонентами учебной книги.

Ключевые слова: самостоятельная работа, школьный учебник, формирование умений учащихся, физическая география, критическое мышление.

Krit N.V. INNOVATIVE APPROACHES TO THE GEOGRAPHY TEXTBOOK USE IN THE INDEPENDENT WORK SKILLS FORMATION OF SECONDARY SCHOOL PUPILS

The article describes and substantiates the features of nontraditional approach to the physical geography textbook use in the independent work skills formation of secondary school students. The methodological possibilities of the critical thinking technology elements application have been analyzed. This technology has such main stages of its implementation: the evocation, realization and reflection. The technology of critical thinking combines various strategies, which provide independent, conscious activity of students in the learning process. The methods that facilitate the independent work skills formation with textbook components have been examined and illustrated by the examples.

Key words: independent work, school textbook, formation of students' skills, physical geography, critical thinking.

Постановка проблеми. В умовах реформування шкільної географічної освіти учитель перестає бути ретранслятором знань, натомість виступає організатором навчального процесу, порадником, консультантом, який допомагає учневі самореалізуватися, стати на шлях творчості й успіху [2]. Самостійна діяльність школярів постає однією з провідних форм організації навчання. Якими способами можна покращити продуктивність самостійної роботи школярів на уроці та вдома? Як за мінімальний обсяг часу досягти найкращих результатів у формуванні вмінь цієї діяльності? Традиційний підхід до навчання, що ґрунтується на «авторитарній педагогіці вимог», не дає відповіді на ці актуальні питання. Таке навчання не враховує суб'єктивні особливості, потреби підлітків, не створює умов для творчості, ефективного формування особистісних

якостей. Адже навчально-виховний процес у загальноосвітній школі зорієнтований на «середнього учня» [5, с. 35].

Учитель-географ потребує теоретико-методичної розробки інноваційних підходів до організації навчальної діяльності, що націлена на формування вмінь самостійної роботи учнів. Під час розробки алгоритму системи уроків та продумування завдання для домашньої роботи, перед педагогом постає завдання креативно реалізувати методичну систему шкільного підручника. Практика показує, що результативним є створення нестандартних умов навчання, впровадження прийомів активізації самостійної роботи, підтримка мотивації, використання активних форм та методів роботи як із традиційною книгою, так і з різними електронними навчальними виданнями.

Основою саморегуляції навчальної діяльності особистості та одним із найефективніших механізмів формування вмінь самостійної роботи учнів із підручником із фізичної географії, на нашу думку, є рефлексивний підхід. Рефлексія – це здатність особистості розуміти та оцінювати власні думки та дії. Саме такий підхід дозволяє учаснику навчального процесу самостійно вибудовувати траєкторію учіння: визначати цілі та способи здійснення діяльності, регулювати її, аналізувати та корегувати результати. Для нашого дослідження вагоме значення мають концептуальні положення рефлексивної технології розвитку критичного мислення, що започаткована такими американськими дослідниками, як Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт (розвиток критичного мислення через читання та письмо) [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У методичній реалізації цієї технології брали участь зарубіжні вчені І.О. Загашев, С.І. Заір-Бек, І.В. Муштавінська, Д. Халперн та ін. Вітчизняні педагоги, які досліджують особливості впровадження нетрадиційного підходу в навчально-виховний процес, – Н.В. Вукіна, Н.П. Дементієвська, В.М. Макаренко, О.І. Пометун, В.М. Туманцова, Н.С. Колосова, Н.В. Чепелева, В.Д. Шарко.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та обґрунтування методичних можливостей застосування прийомів технології розвитку критичного мислення для формування вмінь самостійної роботи учнів зі шкільним підручником із фізичної географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна ціль технології розвитку критичного мислення – розвиток інтелектуальних здібностей особистості, що дозволяють їй навчатися самостійно. Рефлексивний аналіз проблем та способів їх вирішення, які школярам потрібно засвоїти, є необхідною умовою формування прийомів самостійної постановки завдань, гіпотез і планів рішень, критеріїв оцінки отриманих результатів. Тим самим розвивається здатність учнів до саморегуляції навчальної діяльності і до самоосвіти загалом [3, с. 13].

Стратегія застосування цієї технології включає три послідовні фази: *evocation* (виклик), *realization* (осмислення змісту), *reflection* (рефлексія). Послідовна реалізація цього алгоритму на відповідних етапах уроку (мотивація та актуалізація опорних знань та вмінь, вивчення нового матеріалу, узагальнення та закріплення вивченого) сприяє підвищенню результативності педагогічного процесу.

Завдання першого етапу полягає в актуалізації наявних знань та умінь учнів, мотивації навчальної діяльності. Наступна фаза – осмислення – передбачає активну роботу з навчальним матеріалом. На стадії рефлексії

учень творчо обробляє інформацію. Відбувається її узагальнення та засвоєння, визначається власне ставлення до теми, виокремлення невирішених питань та перспектив подальших досліджень.

Ця технологія передбачає використання великої кількості різноманітних прийомів, що розвивають когнітивні процеси особистості: сприйняття, увагу, уяву, пам'ять, мислення. Також розвиток критичного мислення спрямований на задоволення потреб особистості у самоствердженні, творчій самореалізації.

Розглянемо окремі прийоми технології, які доцільно використовувати для ефективного формування вмінь самостійної роботи учнів із підручником із фізичної географії за алгоритмом «виклик – осмислення – рефлексія».

На стадії виклику результативними є прийоми, що забезпечують актуалізацію опорних знань та вмінь учнів та мотивацію навчальної роботи.

Мозкова атака. Дозволяє швидко згенерувати велику кількість ідей, шляхів розв'язання певної проблеми. Завдання вчителя – правильно сформулювати навчальну проблему, щодо якої учні зможуть висловити власні міркування. Клас можна розділити на дві групи: «генератори ідей», завданням яких є за короткий проміжок часу знайти якнайбільшу кількість варіантів розв'язку проблеми (критика запропонованого забороняється, перевага надається саме кількості ідей); «аналітики», які розглядають та аналізують пропозиції першої групи, обираючи раціональний спосіб вирішення завдання. У роботі з підручником на початку розгляду теми вчитель може запропонувати учням завдання: зафіксувати інформацію, яка їм вже відома; створити запитання, відповіді на які вони хотіли б отримати, вивчаючи параграф; попрацювати із географічними поняттями, їх значеннями тощо.

«Правильні та неправильні твердження». Учням пропонується перелік тверджень, їхнє завдання – з'ясувати, чи всі вони вірні, опрацювавши тему параграфа. Алгоритм роботи може бути наступним: 1) повідомляється тема уроку та пропонується завдання швидко переглянути інформацію в підручнику (ознайомлювальне читання); 2) вчитель зачитує твердження чи запитання (не більше дванадцяти); 3) учні у зошитах чи на окремих аркушах записують за номером твердження відповідь («–» чи «+»). На етапі рефлексії педагог знову зачитує твердження і школярі зазначають, які їхніх відповіді були правильними, а які змінилися через засвоєння нової інформації.

Робота з ключовими словами. Перед опрацюванням теми вчитель пропонує роз-

глянути виділені в тексті параграфа ключові слова та скласти розповідь, відповівши на запитання «Про що буде йти мова?».

«Епіграф». Для опрацювання готуються цікаві епіграфи до теми параграфа, завдання учнів – роз'яснити їх, сформулювати власні міркування щодо позиції автора.

Таблиця «Відомо – хочу дізнатися – дізнався». Перед опрацюванням теми учні записують перші дві колонки таблиці. Після цього заповнюють колонку «дізнався».

На етапі осмислення вчитель може використовувати найрізноманітніші прийоми активного, смислового читання.

“INSERT” (Interactive Noting System Effective Reading Thinking). Для стимулювання уважного читання ефективним є прийом знакової роботи з текстом (його маркування). Учень відмічає інформацію у тексті на полях значками: «V» – відома раніше, «+» – нова, «-» – вважав інакше, «?» – не зрозумів [7, с. 136–141].

Читання із зупинками. Після опрацювання частин тексту роблять зупинки для визначення головної думки кожного смислового блоку та повторення важливої інформації. Вчитель пропонує учням різноманітні запитання, створює проблемні ситуації, які обговорюються спільно чи кожен отримує окремі письмові завдання.

Оцінка тексту. Текст як інструмент формування умінь самостійної роботи з підручником стає більш ефективним, коли підтримуються умови його осмисленого оцінювання за системою запитань: які слова виділені і чому, які поняття найчастіше зустрічаються в тексті, який пункт тексту містить найбільше інформації, чому певному питанню автори приділяють найбільше уваги, у якій частині тексту ви знайдете відповіді на такі запитання тощо.

Робота з термінами. Щоб уникнути тимчасового, механічного запам'ятовування географічних термінів, необхідно використовувати такий алгоритм роботи з поняттями, який би допомагав учням осмислити їх значення. Послідовність дій може бути наступною: 1) повторення терміна вголос за вчителем; 2) запис на дошці та в зошиті; 3) читання визначення з підручника; 4) формулювання до нього питань; тренінг.

«Оживи зображення». Цей прийом використовується для роботи з ілюстративним компонентом підручника, зокрема із зображеннями географічних об'єктів та явищ. Вчитель пропонує учням алгоритм для роботи із фотографіями, малюнками: 1) визначення основних об'єктів зображення; 2) опис їх вигляду та якостей; 3) визначення взаємозв'язків між окремими об'єктами; 4) висновки.

Фаза рефлексії передбачає використання творчих прийомів.

Ромашка запитань (за Б. Блумом [6]). Містить шість типів питань до певної теми [1]:

1) просте питання, що використовується для відтворення фактів («Хто?», «Що?», «Як?», «Коли?»);

2) уточнювальне – має на меті з'ясувати додаткову інформацію, що малася на увазі, але не озвучувалася («Якщо я правильно зрозуміла, то...», «Тобто, ви маєте на увазі?»);

3) пояснювальне – використовується для визначення причинно-наслідкових зв'язків («Чому?», «Яким чином?», «Як це пов'язано?»);

4) творче – має характеристику умовності, фантазійності, прогнозу («Якщо б ви були..., то», «Вигадайте...»);

5) оцінювальне – спрямовані на визначення критеріїв оцінки певних об'єктів, фактів;

6) практичне – пов'язує теоретичні знання з практичною діяльністю.

Ця система запитань може бути застосована на різних етапах уроку під час роботи з підручником для осмислення, запам'ятовування матеріалу та застосування його на практиці. Наведемо приклад використання «Ромашки запитань» до теми «Внутрішні процеси Землі: вулканізм і вулкани» (6 клас).

Питання		Відповідь
1) просте	Як називаються конусоподібні гори, що утворені магмою?	
2) уточнювальне	У результаті яких процесів утворюються вулкани?	
3) пояснювальне	Чому розташування вулканів часто майже збігається з розташуванням епіцентрів землетрусів?	
4) творче	До чого б могла призвести поява діючих вулканів на території України?	
5) оцінювальне	За якими ознаками вирізняють діючі та згаслі вулкани?	
6) практичне	Яким чином на місцевості можна визначити, що перед вами знаходиться вулкан?	

Діаграма Ісікави ("fishbone" – риб'яча кістка) – діаграма, що запропонована японським дослідником Ісікавою Каору, і є прийомом візуалізації причинно-наслідкових зв'язків. Завдання учнів – створити схематичний малюнок риб'ячого скелета: голова – ключове питання теми параграфу; верхні кісточки – основні поняття, причини проблеми; нижні – їх пояснення, факти; хвіст – відповідь на питання теми, висновки (рис. 1).

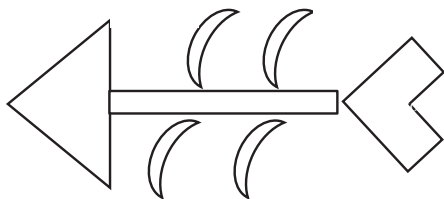

Рис. 1. Графічне зображення прийому «Діаграма Ісікави» (риб'ячий скелет)

Сінквейн (сенкан). Прийом передбачає складання за правилами вірша, що передає зміст теми. Завдання учня – сформулювати головну думку теми коротко, що вимагає хорошого володіння понятійним апаратом. Вірш складається з п'яти рядків: 1) ключове слово до теми; 2) два прикметника, які описують тему; 3) три дієслова, що передають дії об'єкта чи явища теми; 4) фраза, яка відображає ставлення до теми; 5) синонім до теми, що передає її сутність, узагальнення. Наведемо приклад сенкану до теми «Способи зображення Землі» (6 клас):

1) Глобус; 2) зменшений, кулястий; 3) крутиться, відображає, не спотворює; 4) схожий на Землю; 5) модель.	1) Карта; 2) зменшена, узагальнена; 3) досліджувати, визначати, знаходити; 4) Земля на площині; 5) зображення.
---	--

«Послання по колу». Клас поділяють на групи. Кожен учень спочатку записує на окремому аркуші географічні поняття чи коротко формулює характеристику певного об'єкта чи явища (1–2 речення) та передає послання однокласнику для доповнення по колу за годинниковою стрілкою. Такі циклічні дії продовжуються, поки аркуш не повернеться до першого автора. Потім листи зачитуються учасниками груп та аналізуються.

Діаграма Венна. Запропонована англійським філософом Дж. Венном. У ній відображаються відмінне та загальне для двох чи більше об'єктів та явищ. Відмінні риси записуються учнями в праву та ліву частину кола. У центральній частині вказуються спільні характеристики (рис. 2).

Складання проблемних запитань. Завдання учня – скласти питання, на яке немає прямої відповіді в тексті. Для цього потрібно ґрунтовно його проаналізувати.

Написання есе. Це індивідуалізоване, аргументоване тлумачення теми учнями; суб'єктивний, вільний за композицією твір, який учні можуть створювати за алгоритмом: теза – аргумент – приклад – висновок. Впроваджуючи такий прийом, доречно спочатку використовувати парну форму роботи чи роботу у малих групах з обговоренням результатів (колективною презентацією думок авторів). Надалі пропонувати учням самостійно створювати есе до тем підручника. Тематика есе з курсів фізичної географії може бути надзвичайно різноманітною. Вчитель має стимулювати творчу діяльність учнів, заохочувати їх до висловлення власної точки зору, використання цікавих матеріалів параграфу: інформації окремих рубрик, ілюстративного матеріалу тощо.

«RAFT» – це прийом, за допомогою якого учні створюють різні за жанром та оформленням тексти та різнобічно досліджують певну тему. Завдання полягає в описі, висловлюванні міркувань від імені обраного персонажа з врахуванням аудиторії, до якої він звертається. «RAFT» – це аббревіатура: роль – особа, від імені якої буде створюватися текст; аудиторія – для кого буде написано текст; форма – жанр, стиль тексту; тема – які основні ідеї має розкривати текст.

Роль	Аудиторія	Форма	Тема
Власник готелю	Слухачі радіо	Рекламне оголошення	Переваги відпочинку в Карпатах
Гід	Екскурсанти	Розповідь	Унікальні особливості біосферного заповідника «Асканія-Нова»
Роберт Пірі	Дружина	Лист	Досягнення полюсу

Застосування цих стратегій дозволяє учням використовувати шкільний підручник із фізичної географії у якості інтелектуального самовчителя, поліфункціональної моделі процесу навчання. Для кожного етапу навчального заняття розроблено окремі прийоми, які допомагають швидко досягти бажаних результатів. Ці прийоми також можна

систематизувати за ознакою формування певних навчальних умінь [3, с. 17–18]:

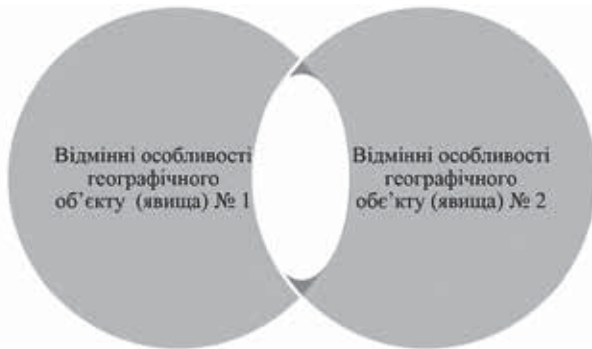

Рис. 2. Графічне зображення прийому «Діаграма Венна»

– умінь генералізувати навчальну інформацію на всіх стадіях її засвоєння (створення таблиць («Відомо – хочу дізнатися – дізнався»), діаграма Ісікави, діаграма Венна, «послання по колу»);

– умінь активного, смислового читання («INSERT», «ромашка запитань», читання із зупинками, оцінка тексту, робота з термінами, правильні та неправильні твердження);

– умінь формулювання та розв'язання проблемних завдань (діаграма Ісікави, складання проблемних питань);

– умінь працювати із поняттями (робота з ключовими словами на етапі виклику, мозкова атака, робота з термінами);

– умінь інтерпретації, творчої обробки та рефлексивної оцінки розглянутого матеріалу (створення есе, сенкану, кластерів, прийоми «оживи зображення», епіграф, «RAFT»);

– умінь комунікативної діяльності (прийоми парної та групової роботи) тощо.

Висновки з проведеного дослідження.

Роль учителя у застосуванні наведених прикладів технологічних прийомів для формуван-

ня вмінь самостійної роботи учнів зі шкільним підручником із фізичної географії є координуючою. Сучасний педагог не подає знання у готовому вигляді, а скеровує навчальну діяльність учнів, стимулюючи їх продуктивну роботу. Головним завданням постає питання навчити учнів здобувати знання самостійно. Учителю ставить перед учнями завдання для самостійної роботи з використанням навчальної книги, проводить інструктаж виконання, знайомить із різноманітними прийомами об'єктивної самоперевірки результатів та способами їх оформлення, спостерігає й контролює роботу школярів, надає необхідну допомогу, з'ясовує доступність змісту завдань, перевіряє рівень засвоєння навчального матеріалу. Таким чином забезпечується ефективне формування вмінь самостійної роботи зі шкільною навчальною книгою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загашев І.О. Критическое мышление: технология развития / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек. – СПб: Скифия, 2003. – 482 с.

2. Концепція географічної освіти в основній школі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://undip.org.ua/info/1023/>.

3. Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя: [учебно-методическое пособие] / И.В. Муштавинская. – Санкт-Петербург: КАРО, 2009. – 144 с.

4. Темпл Ч. Как учатся дети: свод основ / [Ч. Темпл, К. Мередит, Дж. Стил]. – М.: Изд-во ин-та «Открытое общество», 2002. – 105 с.

5. Федорчук Е.І. Сучасні педагогічні технології: [навчально-методичний посібник] / Федорчук Е.І. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2006. – 212 с.

6. Bloom B. S. Taxonomy of education objectives: The classification of educational goals: Handbook S: cognitive domain / B.S. Bloom. – New York: Longman, 1956. – 207 p.

7. Vaughan J.L., Estes T.H. Reading and Reasoning Beyond the Primary Grades / Vaughan J.L., Estes T.H. – Boston: Allyn and Bacon Inc., 1986. – 289 p.